

Zihin, Bilinçdışı ve Evrim: Etyen Mahçupyan'ın Zihniyet Analizi

Adem LEVENT¹

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, ademlevent@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1683-6107

Öz: 1980 sonrası iktisat başta olmak üzere sosyal bilimlerde evrim, davranışçılık, deneycilik, kompleksite, oyun teorisi, nörobiyoloji ve nörobilim gibi yeni araştırma programları etkin olmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlar, beyin, bilinçdışı ve zihinden yola çıkarak düşünce ve davranışları açıklamaya çalışmaktadırlar. Türkiye’de Etyen Mahçupyan söz konusu yeni araştırma programlarının kavramlarını kullanarak düşünce ve davranışları açıklamaktadır. Mahçupyan’a göre düşünce ve davranışların temelinde ise zihniyet vardır. Mahçupyan, zihniyeti, analitik felsefe ve yeni araştırma programlarıyla anlamakta ve zihniyet üzerinden düşünce ve davranışları izah etmektedir. Zihniyeti, bilinçdışı adaptasyon sürecinde edinilen zımni varsayım, referans ve kategorilere dayalı algı, anlamlandırma ve davranış kalıplarına karakteristik niteliğini vererek onları anlamlı ve tutarlı hale getiren bir zihinsel çerçeve veya bilişsel paradigma şeklinde ele almaktadır. Aynı zamanda bu zihniyet yaklaşımıyla siyasal düzen analizi de gerçekleştirmektedir. Bu çalışma, Mahçupyan’ın zihniyete ilişkin fikirlerini incelemektir. İlgili inceleme neticesinde Mahçupyan’ın zihniyete dair fikirlerinin zihniyetin sadece bir biçimi olduğu ve bu biçimin insanı deneysel bir varlığa indirgeme ihtimalinin olabileceği kanaatine varılmaktadır. Sonuç olarak analitik felsefe ve yeni araştırma programlarına dayanmayan farklı zihniyet analizlerinin de hesaba katılması zihniyet araştırmalarını derinleştirecektir.

Anahtar Kelimeler: Mahçupyan, zihniyet, analitik felsefe, nörobiyoloji

Jel Kodları: A12, B41, B52

Mind, Unconscious and Evolution: Etyen Mahçupyan's Analysis of Mindset

Abstract: After 1980, new research programs such as evolution, behaviorism, experimentalism, complexity, game theory, neurobiology, and neuroscience have become influential in social sciences, especially economics. These approaches try to explain thoughts and behaviors by starting from the brain, unconscious, and mind. In Türkiye, Etyen Mahçupyan explains thoughts and behaviors using the concepts of these new research programs. According to Mahçupyan, the basis of thoughts and behaviors is mindset. Mahçupyan understands mindset with analytical philosophy and new research programs and explains thoughts and behaviors through mindset. He considers mindset as a mental framework or cognitive paradigm that gives characteristic features to perception, meaning, and behavior patterns based on implicit assumptions, references, and categories acquired during the unconscious adaptation process, making them meaningful and consistent. At the same time, he carried out a political order analysis using this mindset approach. This study examines Mahçupyan’s ideas on mindset. As a result of the relevant examination, it is concluded that Mahçupyan’s ideas on mindset are only one form of mindset and that this form may reduce man to an experimental being. As a result, considering different mindset analyses that are not based on analytical philosophy and new research programs will deepen mindset research.

Keywords: Mahçupyan, mindset, analytical philosophy, neurobiology

Jel Codes: A12, B41, B52

Atıf: Levent, A. (2025). Zihin, Bilinçdışı ve Evrim: Etyen Mahçupyan’ın Zihniyet Analizi, *Politik Ekonomik Kuram*, 9(3), 1168-1182.
<https://doi.org/10.30586/pek.1577030>

Geliş Tarihi: 04.11.2024
Kabul Tarihi: 10.05.2025

Telif Hakkı: © 2025. (CC BY)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1. Giriş

1980 sonrası iktisat başta olmak üzere sosyal bilimlerde evrim, davranışçılık, deneycilik, nörobiyoloji, nörobilim, kompleksite ve oyun teorisi gibi yeni araştırma programları oldukça etkin olmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlar, bir homojenliğe sahip olmasalar da varmak istedikleri bilimsel hedefler açısından aynı yöne doğru ilerlemektedirler. Bilimsel hedeflerin başında, beyin ve zihinden yola çıkılarak düşünce ve davranışların açıklanması gelmektedir. Düşünce ve davranışların açıklanması, ister istemez karar verme sürecinin ve rasyonalitenin sorgulanmasına yol açmıştır. Bunların sorgusunda ise insan davranışlarını pür rasyonel kabul eden ve diğer sosyal bilimleri de etkileyen ana akım neoklasik iktisadın bazı varsayımları eleştirilerek onu daha gerçekçi bir zemine çekme arayışı söz konusudur. Yeni araştırma programları, “pür rasyonalite” yerine “sınırlı rasyonalite” ile “denge” yerine “süreç” gibi kavramlarla insan davranışlarını rasyonalite temelinde yorumlayan ana akım neoklasik iktisadi ve diğer sosyal bilimleri anlamaya çalışmaktadırlar.¹

Türkiye’de söz konusu sürecin izlerini takip ederek insanı ve davranışlarını anlamaya çalışan önemli bir isim Etyen Mahçupyan’dır. Mahçupyan (2020), beyin ve bilinçdışından zihne, zihnin evriminden düşünce ve davranışlara, oradan da zihniyete vararak insanı anlamaya çabalamaktadır. Böylece Mahçupyan, tarih felsefesinden postmodernizme, Aydınlanmadan kimlik meselesine, Osmanlılıktan Kemalizme kadar çok geniş bir yelpazedeki konuları zihniyet analizine tabi tutarak ele almaktadır. Batıdan doğuya ve geçmişten günümüze uzanan çeşitliliği, bir anlamda, zihniyet gibi tek bir meselenin görüntüleri altında incelemektedir. Çünkü ona göre konu ne olursa olsun esas mesele, onu kuşatan zihniyetin irdelenmesidir (Mahçupyan, 2000, s. 9). Bu kadar merkezi rolü olan zihniyeti anlamak için ise Mahçupyan beyin, zihin, bilinçdışı ve evrim kavramlarına müracaat etmektedir. Çünkü bunlar tarihsel süreçte zihniyeti şekillendirmektedir.

Türkiye’de zihniyet denilince akla gelen bir diğer önemli düşünür ise Sabri F. Ülgener’dir. Ülgener’in zihniyeti ele alış biçimine bakmak Mahçupyan’ın yaklaşımının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Çünkü Ülgener, zihniyet meselesini iktisat özelinde sürdürürken Mahçupyan gibi yeni araştırma programlarının araçlarıyla düşünmez. Genelde Alman düşüncesi, özelde Max Weber’in düşüncelerine yaslanan Ülgener, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin zihniyetlerini çözümlemeye çalışır. Bu bakımdan Ülgener, kıta Avrupa felsefesinden beslenen yorumlayıcı sosyolojiyle zihniyet analizi gerçekleştirirken Mahçupyan analitik felsefeye yaslanan yeni araştırma programlarıyla bunu yapar². Dolayısıyla düşünce köklerinin farklılaşması aynı zamanda zihniyete ilişkin düşüncelerinin de ayrışmasına sebep olur.

Örneğin, Ülgener (2006, s. 14), zihniyeti, belli bir bakış açısında bütünleşmiş değerler, tercihler ve eğilimlerin toplamı olarak ele almaktadır. Başka bir deyişle zihniyet, dünyaya ve dünya ilişkilerine içten bir tavır alıştır. Ülgener (1991, s. 208), çağın kültür ve sanat eserlerinden yararlanarak zihniyeti belirlerken Mahçupyan ise (2020, s. 22) zihniyeti, fiziksel ve kültürel gerçeklikle nasıl bağ kurduğumuza ilişkin bilinçdışı bir adaptasyon sürecinde edinilen zımnı varsayım, referans ve kategorilere dayalı algı, anlamlandırma ve davranış kalıplarına karakteristik niteliğini vererek onları anlamlı ve tutarlı hale getiren bir zihinsel çerçeve, bilişsel paradigma şeklinde ele almaktadır. Zihniyete ilişkin perspektiflerinin radikal bir şekilde farklı olması, haliyle dayandıkları farklı felsefi arka planlardan kaynaklanmaktadır. Ancak her iki düşünürde de ortak nokta, zihniyetin uzun

¹ Söz konusu yeni araştırma programlarının iktisat bilimi üzerindeki etkileri için bkz. Davis (2008), Hands (2019), Verweij ve Damasio (2024).

² Analitik felsefe ve kıta Avrupa felsefesi ayrımı, 20. yüzyılın başlarında müşahhas hale gelmiştir. İlk görüşleri Bertrand Russell ve G. E. Moore tarafından ortaya atılan analitik felsefe, idealizmin hayat boyu düşmanı olan Gottlob Frege’nin mantıksal araştırmalarından güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Öte yandan, kıta Avrupa felsefesi, Frege’nin çağdaşı olan Edmund Husserl’in idealizme eğilim gösteren fenomenolojik yaklaşımından esinlenmiştir (Humphries, 1999, s. 254). Ancak analitik felsefe ve kıta Avrupa felsefesi ayrımı, 1929 yılında Davos’daki bir felsefe toplantısında bulunan Rudolf Carnap ve Martin Heidegger arasında gerçekleşen bir tartışma sonrasında belirginleşmiştir. Bu tarihten itibaren analitik felsefe; dil analizi, bilim, disiplin, nesnellik, metodoloji, bilginin ilerlemesine inanmak gibi bir perspektifi içerirken kıta Avrupa felsefesinin şiirsel analiz, şiirin kendisi, sanat, retorik, olumsallık (*contingency*) gibi bir gündemi içerdiği kabul edilmiştir (Painter-Morland ve Bos, 2011, s. 4).

yıllara yayılarak oluşmasıdır. Zihniyet bir anda oluşmaz ve kolay kolay da değişmez. Zihniyetin oluşumu ve değişimi, uzun zaman dilimleri ile büyük tarihsel kırılmalar gerektirir.

Elinizdeki çalışma 1980 sonrası yeni araştırma programlarından ama bilhassa da davranışsal iktisat, evrimsel nörobiyoloji ve nörobilimden beslenerek zihniyet analizi yapan Mahcupyan'ın düşüncelerine yoğunlaşmaktadır. Ancak çalışmanın kapsamı gereği Mahcupyan'ın sadece zihniyet bağlamındaki fikirlerine iktisat özelinde yer verilecektir. Bunun için çalışma şu şekilde organize edilmiştir: İlk Mahcupyan'ın evrim meselesi bağlamında "zihniyet" kavramını nasıl anladığına bakılıp ardından bu anlama çabasının analitik felsefedeki konumu irdelenecek ve evrimsel nörobiyolojinin homeostasis kavramı temelinde kültür ve zihniyet kavramını nasıl ele alındığına odaklanılacaktır. Nihayetinde bu zihniyet analizinin insanı ve toplumu anlayıp sorunlarını çözüme kavuşturmadaki rolüne değinilecektir.

2. Biyolojik Evrimden Kültürel Evrime: Zihin, Bilinçdışı ve Zihniyet

Mahcupyan beyinden zihne, zihinden düşünce ve davranışlara, düşünce ve davranışlardan da zihniyete vararak insanı anlamaya çalışmaktadır. Ona göre zihniyet insanın tutum ve davranışlarını etkilediği gibi düşüncesinin de genel çerçevesini etkilemektedir. Dolayısıyla zihniyet, Mahcupyan için bilişsel ve davranışsal yönleri olan ortak bir anlayıştır (Mahcupyan, 2020, s. 373). İnsanı anlamak için zihniyeti, zihniyeti de anlamak için beyin, zihin, bilinçdışı ve bunların zaman içindeki etkileşiminin birlikte düşünülmesi gerekmektedir.

İlgili kavramların birlikteliği düşünüldüğünde Mahcupyan'ın ana tezi şöyle sıralanabilir: Birincisi, kültürel evrimin sonucu olarak her kişi, grup, kurum, ideoloji, kültür ve tarihsel dönemin kendine has bir zihniyet bileşimi vardır. İkincisi, zihniyet bileşimlerinin izdüşümleri davranış tarzlarında görünür. Üçüncüsü, zihniyet bileşimleri zihnin çalışma mekanizmasına tabidir. Zihnin çalışma mekanizması, bilişsel olgular olup bilinçdışı adaptasyon sürecinin uzantısı olarak ortaya çıkar. Dördüncüsü, adaptasyon süreci insanın vücut ve beyninin biyolojik evrimiyle doğrudan bağlantılıdır. Düşünme ve davranış aynı madalyonun iki yüzüdür. Zihniyet, her iki işlevin aynı anda ve birbiriyle tutarlı şekilde ortaya çıkmasını sağlar. Zihnin sürekli kendisini doğrulayan hikâyeler üretmesiyle tahkim olur (Mahcupyan, 2020, ss. 22-23). Dolayısıyla Mahcupyan'ın amacı biyolojik evrimin ürünü zihinden, kültürel evrimin ürünü zihniyete bağlantı kurmaktır. Mahcupyan zihin, düşünce, davranış ve zihniyetle bağlantıyı adım adım kurmayı hedeflemektedir.

Mahcupyan, hem biyolojik evrimi hem de kültürel evrimi birlikte düşünmektedir. İki evrimde de adaptasyon öne çıkmaktadır. Buna göre insanın kendisini çevreleyen doğaya adaptasyonu, yaşamını devam ettirmesi için gereklidir. Beyin, zihin, bilinçdışı ve davranış kalıpları zaman içinde evrimleşerek adaptasyonla zihniyet ortaya çıkarmaktadır. Beyin, zihin, bilinçdışı ve davranış birer kavram olarak Mahcupyan için biyolojik ve kültürel evrim, davranışsal psikoloji ve davranışsal iktisat, nörobiyoloji, nörobilim ve sosyal psikoloji ile deneycilikten esinlenerek anlaşılmaktadır. Söz konusu bilim dallarından yardım almadan zihniyetin oluşumunu açıklamak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda Mahcupyan; Amos Tversky, Daniel Kahneman, Antonio Damasio ve Robert R. Blake gibi bilim insanlarının araştırmalarında yer verdikleri deneylerden örneklerle zihniyetin çerçevesini çizmektedir. Genel çerçevesi çizilen zihniyetin anlaşılması ise haliyle insanın anlaşılması gibi doğal bir netice doğurmaktadır.

Mahcupyan için insanın düşünce ve davranışları dört tip zihniyet içinde algılanır. Bu zihniyetler arası çeşitli eklemlemelerin somut anlama ve açıklama biçimlerine, yani ideolojilere kaynak ettiği söylenebilir. İlgili zihniyetlerin birincisi, ataerkil zihniyettir. Ataerkil zihniyet, dünyada her şeyin kendine ait bir yeri olduğu, hiçbir şeyin bir başka şeyle eş düzeyli olamayacağını söyler. Dolayısıyla evren, heterojen ve hiyerarşik bir yapı oluşturur. Doğrunun bilgisi, hiyerarşinin tepesindeki zihinsel gücün (yaratıcının) elindedir. Bilgi, yaratıcıdan zihnimize yansır. İkincisi, otoriter zihniyet, insan zihninin bir

madde olarak tanımlar. Bilgiyi dışımızdaki gerçekliğin doğrudan zihnimize yansması olarak görür. Üçüncüsü, temel algılama biçimi, insan zihnini maddesel olarak tanımlayan ancak duyularımızın dışımızdaki gerçeklikle zihnimiz arasında bir köprü oluşturarak bir mütakabiliyet ilişkisi yarattığını öneren rölativist zihniyettir. Sonuncusu demokrat zihniyet ise dışımızdaki gerçeklikle zihnimizin farklı tözden oluştuğu ve insan zihninin dışsal gerçekliği ancak çarpıtarak algılayabildiği varsayımına dayanmaktadır. İnsan bilgisi dış gerçekliğe daima tekabül etmekte ancak bu bilginin dışımızdaki gerçekliğe bire bir ait olduğu iddia edilmemektedir. İnsan kendi öznelliğine mahkûmdur. Felsefi bilinmezlik, insanı kendi hemcinsleriyle ortak olarak kendi doğrusunu üretmeye yöneltir. Demokratik zihniyet hiyerarşiyi dışlar, heterojenliği kabul eder ve diyalogu toplumsal yaşamın üretilmesinde zorunlu kılar (Mahçupyan, 2000, ss. 135-137).

Bahsedilen dört zihniyet tipi aynı zamanda farklı epistemolojik konumlara karşılık gelmektedir. Bu çerçevede ilk epistemolojik konum, tüm gerçekliğin zihinsel veya manevi olduğunu ve manevi iradenin tüm maddesel varlığa birebir yansıdığını ileri süren idealist yansımacıdır. İkinci epistemolojik konum, ontolojik açıdan ilkinin tam zıddını savunan materyalist yansımacıdır. Buna göre esas gerçeklik maddenin kendisidir. Tüm zihinsel veya ruhsal algılamalarımız maddenin yansımasıdır. Üçüncü epistemolojik konum, dışımızdaki gerçeklik ile zihnimiz arasında duyu organlarımız aracılığıyla bir köprü oluştuğunu ve aradaki mütakabiliyetin mutlak olduğunu öne sürmektedir. Sonuncu epistemolojik konum ise göreceli mütakabiliyetçiliktir. Gerçeklikle zihnimiz arasında hiçbir bağ olmamasına rağmen zihnimiz kendi yapısal özelliğine dayanarak dışsal gerçekliği kendisi için anlamlı ve anlaşılır hale getirmektedir. Ortaya zihinsel bir inşa çıkmaktadır (Mahçupyan, 1997, s. 19). İdealist yansıma ataerkil zihniyeti, materyalist yansıma otoriter zihniyeti, mutlak mütakabiliyet rölativist zihniyeti ve göreceli mütakabiliyet ise demokratik zihniyeti üretmektedir.

Aynı zamanda bu dört farklı zihniyetten dört farklı kimlik türemektedir. Ataerkil zihniyet dini kimliği, otoriter zihniyet despotik kimliği, rölativist zihniyet liberal kimliği ve demokratik zihniyet ise katılımcı ve diyalogcu kimliği inşa etmektedir (Mahçupyan, 1997). Söz konusu zihniyetler son bin yılın ürünüdürler. Ataerkil zihniyet doğuda, otoriter zihniyet ise batıda hâkimdir. Ataerkil ve otoriter zihniyetin eklemleşmesi doğuda görülürken batıdaki otoriter zihniyet zamanla rölativist zihniyete evrilmiş ve ondan sonra da demokratik zihniyet baş göstermiştir. İlgili tarihsel skalada zihniyetler arasında ilerlemeci bir yön olduğu göze çarpmaktadır. Batıda şu an görülen demokratik katılım, Mahçupyan tarafından zihniyetler üzerinden ilerlemeci bir okumaya tabi tutulmaktadır. Deyim yerindeyse doğuda tarih durmuş, batıda ise tarih iyiye ve katılımcılığa doğru gelişme kaydetmiştir.

Mahçupyan'ın tarihi zihniyetler üzerinden okuma biçimi analitik felsefenin seyriyle ilintilidir. Dilden zihne varan incelemeler analitik felsefenin 20. yüzyıldaki araştırma izliğini içerir. Analitik felsefe; etik, meta-etik, dil felsefesi, zihin felsefesi, metafizik ve epistemoloji gibi alt disiplinlerde uzmanlaşır (Levy, 2003, s. 287). Mahçupyan da bu alt disiplinler üzerinden zihniyeti açıklar. Örneğin, Mahçupyan'ın beyin, zihin, bilinçdışı, dil, dış gerçeklik gibi kavramlarla zihniyeti anlaması, analitik felsefenin alt disiplinleri çerçevesinde düşündüğünü gösterir.

Yine kendimiz ve dışımızdaki gerçeklik vurgularıyla epistemolojik konum belirlemesi ve buradan da farklı zihniyetlere ulaşması, özne-nesne dikotomisinde³ akıl yürütmesiyle hemen hemen bütün meseleleri zihniyete bağlaması, analitik felsefeyi benimsediğine işarettir. Mahcupyan'ın tarih felsefesine müracaat etmesi ise bu durumu değiştirmekten halen kendini analitik felsefe içinde konumlandırmaktadır. Çünkü analitik felsefenin de tarih felsefesiyle uyumlu olduğu veya analitik felsefenin geçmişi/tarihi ihmal etmediği (Glock, 2008) analitik felsefeciler tarafından dile getirilmektedir. Bu nedenle Mahcupyan'ın düşünce ve davranışları anlamının yegâne yolu şeklinde belirttiği zihniyet, zihniyete ilişkin sadece analitik felsefenin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu ise zihniyetin sadece bir biçimdir. Bunun dışında da zihniyeti, anlama ve açıklama biçimleri bulunmaktadır. Ülgener'in Alman yorumlayıcı sosyolojisine dayanan zihniyet analizi, buna örnek verilebilir.⁴

Ülgener'i büyük oranda etkileyen Weber'in yorumlayıcı sosyolojisinde bireyin eylemlerine önem atfedilmiştir. Bireyin veya aktörün anlaması (*Verstehen*) sosyoloji için temeldir. Anlama, sosyolojinin temel açıklama biçimi olduğu kadar iktisadi eylemler için de önemlidir. Bireyin sosyal eylemleri, sosyal ilişkileri içerir. Birbiriyle etkileşim halindeki iki veya daha çok bireyin tekrarlanan eylemleri (gelenek) ve çeşitli "organizasyon" türleri (şirket, kilise ve devlet), bireysel eylemle açıklanmaktadır (Swedberg, 2019, ss. 39-42). Aynı zamanda anlamla zihniyet oluşmaktadır. Tüm ekonomik süreçler ve konular tamamen insan eylemindeki anlamla karakterize edilmektedir (Swedberg, 1991, s. 261). Weber'in sosyolojisinde merkezi bir yer işgal eden anlamın Ülgener'in düşüncesine sirayeti zihniyettir. Ülgener (1981, s. 12) için zihniyet, kültür dünyasında yeri ve önemli payı olan çizgilerin toplanıp bir araya getirilmesidir.

³ Mahcupyan'ın zihin ve dış gerçeklik üzerinden zihniyet tipleri ve epistemolojik konum belirlemesi, Kartezyen felsefenin ilişki çerçevesini kullandığını gösterir. Modern felsefede yaklaşık 17. yüzyıldan beri yaygın görüş, zihin ile zihinsel olmayan varlıklar arasındaki ayrımı vurgulayan Kartezyen çerçevedir. Zihin ile zihinsel olmayan varlıklar arasındaki ilişki, iki farklı ilişkiden oluşur: Birincisi, zihnin içinde bulunduğu sistemle ilişkisidir. İkincisi, zihin ile atıfta bulunduğu varlıklar arasındaki ilişkidir. İlk ilişki, ontolojiktir ve zihin-beden sorunu açısından ifade edilirken ikinci ilişki, epistemolojiktir ve özne-nesne sorunu açısından ifade edilir. İçsel zihne (özneye) sunulan bilgi ile dışsal nesnelerin özellikleri arasında epistemolojik bir boşluğun var olduğu varsayılır. Özne-nesne ilişkisinde hissiyat veya duyum ve niyetlilik zihinsel boyutlardır (Ben-Zeev, 1989). Ancak kıta Avrupa felsefesi düşünürleri bu tarz bir özne-nesne ilişkisini kabul etmezler. Özne-nesne ilişkisinde ortaya çıkan epistemolojinin, analitik felsefenin merkezinde olduğunu görüp bunu reddederler. Hegel, Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty ve Sartre gibi filozoflar, modern bilgi anlayışını sorgulayarak dünyaya ve içindeki (toplumsal) yerimize yeni bir bakış açısı oluşturmaya çalışırlar. Bu filozoflar için sorun, epistemolojiye odaklanmaktır. Özellikle Heidegger, bunun dış dünya sorunuyla aynı şekilde hatalı bir sorun olduğunu düşünür (Reynolds, 2010, s. 330). Heidegger'e göre, Descartes'ın tözü, ilk karşılaşıldığı andan itibaren deneyimlemeyi olanaklı görmemesidir. Zira verili olan duyum alanının özneyi her daim yanıltma olasılığı vardır. Bu yüzden de Descartes varlığın/olmaklığın ancak yüklemeleri sayesinde, yani epistemik bir şekilde deneyimlenebileceğini düşünür. Dolayısıyla deneyim onda her şeyden önce bir bilme etkinliği olarak açılır. Dünya, dünyadalık, dünya-da olmak gibi Heidegger'in düşüncesi açısından kurucu olan kavramlar, ontolojik anlamları bakımından yanıtız bırakılır. Dünya, böylesi bir felsefi yaklaşımda sadece epistemolojik bir yönelimin nesnesi haline gelir. Dünyanın bir bilgi nesnesi olarak yorumlanması ise öncelikli olarak insan varoluşuyla dünyanın varlığını ayrı başına varsaymanın, dünyayı insana aşkın konumlandırmanın ve bu iki varlık alanı arasındaki ilişkinin nasıl olanaklı olduğunun koşullarını araştırmanın felsefi bir programına dönüşür. Başka bir ifadeyle burada felsefenin asıl konusu gerçeklik sorunu olur. Heidegger, *Dasein*'in varlığını/oluşunu çözümlerken onun aslı olgusallığının dünya-da olmak olduğunu söyler. Bu nedenle dünya-da oluşumuzu, yani varoluşumuzu, eğer bu bir teorik bilme konusu değilse nasıl anlayabiliriz sorusu temel bir sorudur. Bu bağlamda kaygı kavramının varlığı, insan varoluşunun dünya ile kurduğu ilişkinin varlıkbilimsel niteliğini açması bakımından merkezi bir işleve sahiptir. *Dasein*'in, atılmışlığı içinde kendi ötesine uzanımı, aynı zamanda onun kendisini ve koşullarını anlama sürecini de yansıtır. Dünya-da olmak derken Heidegger'in kastettiği, en temelde insanın "onlar" olarak adlandırılan toplumsal alandaki eyleme dönüşen ilişkilene biçimleri ile gene eylemsel alanda yer alan ele-hazır-olanlar olarak şeylerle kurduğu ilişkidir (Akdeniz, 2023, ss. 14-15). Buna göre Heidegger, ben'i ve dünyayı dikotomik olarak iki ayrı var olan şeklinde ele alan felsefi geleneğe karşıdır. Onun dünya-da-olmak formülasyonu, insan varlığı olarak *Dasein*'i, Kartezyen tesaavurdaki gibi dünyanın karşısında değil de dünyaya daldırılmış ve onunla hemhal vaziyette bir var olan olarak tasvir etmiştir (Gözel, 2022, s. 12). Buradan hareketle insanın dünya ile ilişkisini özne ve nesne ilişkisine indirgeyip dünyaya dair bilgisini de özne ve nesne ilişkisini varsayan bir bilgiye indirgemek Heidegger'e göre doğru değildir. Çünkü izole bir insan yoktur. İnsanı izole olarak düşünmek soyut bir fikre, dünyaya karşıt bir özne fikrine referans yapar. *Dasein*, her tür bilgidен evvel dünyadadır. Dolayısıyla burada teorik değil pratik bir ilişki söz konusudur. Bilgi, dünya-da-olan *Dasein*'in bir kipidir. Bir tarafta öznenin içsellliği (*intériorité*) diğer tarafta da nesnenin dışsallığı (*extériorité*) yoktur. *Dasein*'in dünya-da-olmaklık yapısı "bileyim veya bilmeyeyim, her halükarda dünyadayım" şeklindedir (Yılmaz, 2018, ss. 19-20).

⁴ Mahcupyan'ın zihniyet analizinin ardındaki analitik felsefe ile Ülgener'in zihniyet analizinin ardındaki özelde Alman yorumlayıcı sosyolojisinin genelde de kıta Avrupa felsefesinin farklı yönelimleri, bilime karşı tutumları üzerinden de açıklanabilir. Analitik felsefe için bilim merkezi bir konuma sahiptir. Analitik felsefe, hipotezler ve teoriler öneren, bunları veriler ışığında test eden ve yaygın bir tartışma ve kontrol hedefleyen bilimsel araştırma tarzını taklit eder. Buna karşılık, kıta Avrupa felsefesi, edebiyat ve sanata daha yakındır. Bu durum, hem içerik hem de biçim açısından geçerlidir (Levy, 2003, s. 290). Mahcupyan'ın zihniyeti yaygın bir tartışma, zihinsel çerçeve ve bilişsel deneyimle ifade etmesine karşın Ülgener'in kültür ve sanat eserlerinden yararlanarak zihniyeti tanımlaması, analitik felsefe ve kıta Avrupa felsefesi ayrımının zihniyet özelindeki yansımaları göstermektedir.

Detaylandırmak gerekirse Ülgener, zihniyeti kültür ve sanat tarihinin bulunduğu noktada ele almıştır. Özel ilgiyle eğildiği divan şiiri ile sanat ve edebiyata aşina olmuş ve Werner Sombart'tan etkilenecek bunları iktisatla birleştirmiştir. Ardından Weber'le tanışmıştır. Sombart-Weber ikilisinin insanı anlamaya yönelik bir yöntem izlemeleri, geriye doğru gittikçe karşısına Wilhelm Dilthey ve Heinrich Rickert'i çıkarmıştır. Bu filozofların insan davranışının gerisinde ruhun varlığını işaret etmeleri Ülgener'i, Hegel'in ruh (*geist*) kavramına götürmüştür. Hegelci kavramdan hareketle tarih içinde kültürler, devirler ve giderek zihniyetin araştırılması mümkün olmuştur (Sayar, 2007, ss. 75-77).

Mahcupyan'ın düşünce ve davranışları açıklamanın temeli olarak sunduğu zihniyet analizi ise sosyal psikoloji, nörobiyoloji, nörobilim, davranışsal iktisat ve deneysel oyun teorisi gibi yeni araştırma programlarından örneklerle ilerlemektedir. İnsanın karar verme süreci zihin, bilinç dışı ve beyin incelemeleriyle açıklanmaktadır. Bunlar 1980 sonrası analitik felsefenin iktisat ve sosyal bilimlere yansıyan biçimleridir. Elbette analitik felsefe ile sosyal psikoloji, davranışsal iktisat, nörobilim ve nörobiyoloji arasında doğrudan bir geçiş olduğuna ilişkin tespitler eleştirilebilir. Örneğin, nörobilimin Wittgenstein'in dil teorisinden türetilmesine dair eleştiriler bulunmaktadır (Tura, 2011, s. 75). Ancak bunlar analitik felsefe içindeki iç tartışmaları gösterir, farklı zihniyet analizlerini değil. Bu nedenle analitik felsefe ile bilim ilişkisine değinilmelidir ki zaten Mahcupyan, analitik felsefeyi bilime uyarlamaktadır.

3. Analitik Felsefenin Bilime Başarılı Bir Tatbiki

Analitik felsefe, geleneksel felsefenin sorgulama nesnelerini ve yöntemlerini, 20. yüzyılda daha bilimsel bir zemine çekmiştir. Dil üzerine çalışmalarla kavramların mantıksal analizi konularını içererek bunu yapmaya çalışmıştır. Yaygın olarak İngilizce konuşulan dünyada görülen bu girişim, zamanla kıta Avrupa felsefesine de sinmiştir. Bu yönüyle Batı felsefesinde baskın hale gelmiştir (Glock, 2021, s. 19). Tam manasıyla tanımlanması ve ne olduğunun belirlenmesi güç olsa da analitik felsefe, 20. yüzyılın başından günümüze bilim ile felsefe arasındaki sürekliliği ve ilişkiyi göstermektedir. Analitik felsefe, genellikle "coğrafya" ve "dil" ile anılmaktadır.⁵ Başka bir deyişle analitik felsefe, kıta Avrupa felsefesinin etkilendiği Nietzsche ve Heidegger çizgisinden ayrılmaktadır. Ancak iki geleneği birleştirme çabaları da bulunmaktadır (Glock, 2021, ss. 44-45). Jürgen Habermas, tam da bu vazifeyi üstlenmiştir.

Habermas'a göre Kant'tan bu yana Alman felsefesi üzerine yapılan çalışmalarda Fichte, Schelling ve Hegel'in isimlerini anmak ve bunların Kant'a eleştirel göndermelerini ele almak bir zorunluluktur. Herder ve Hamann ile filozof ve dilbilimci Wilhelm von Humboldt'a da müracaat bir zorunluluk gibi görünmektedir. Geriye dönüp Humboldt'a bakıldığında ve Humboldt'un dilbilim geleneğinden yararlanarak Dilthey tarafından sürdürülen yorum bilgisinin paradigmatik karakterini ilk fark eden Heidegger'dir. Hemen hemen aynı sıralarda Wittgenstein da Gottlob Frege'nin mantıksal anlambiliminde yeni bir felsefi paradigma keşfetmiştir. Daha sonra "dilsel dönüş" olarak adlandırılan şey, böylece hermeneutik ve analitik bir versiyonda ortaya çıkmıştır. Habermas'ın ilgisi, bu ikisinin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini göstermektir. 1960'ların başında Popper ile Adorno arasındaki polemiklerde kendini açığa vuran eleştirel rasyonalizm ile eleştirel teori arasındaki gerilim, felsefi olduğu kadar politik çağrışımları da barındıran bir karşıtlıktır. Nazizm döneminde kesintisiz olarak sürdürülen hermeneutik gelenek, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, analitik bilim teorisi ve eleştirel sosyal teori akımlarıyla gerilim yaşamıştır. Bu gerilim, Gadamer ve Heidegger'in öğrencileri aracılığıyla da güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak Habermas için hermeneutik ve analitik felsefe gelenekleri rekabet etmekten çok tamamlayıcıdır

⁵ İki felsefi gelenek arasındaki ayrımı, "coğrafya" ve "tarihsel özelliklerden" ziyade felsefe yapma tarzı ve üslup açısından ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Humphries, 1999).

(Habermas, 1999, ss. 413-414). Habermas'ın bu iki geleneği birleştirmesindeki amacı, Batı felsefesine yeni bir soluk kazandırmak istemesidir.

Habermas, analitik felsefe ve kıta Avrupa felsefesi gelenekleri arasında yaptığı uzlaşmayı, aynı maksatla bilim ve felsefe arasında da sürdürür. 1980 sonrası gelişen araştırma programlarının araçlarıyla geleneksel felsefenin entegrasyonunun olabileceğini düşünür. Kant'tan bilginin aşkın koşulları hakkında öğrenilenleri, Darwin'in doğal evrim üzerine öğrettikleriyle uyumlaştırmak ister. Bunu yapmasındaki amaç, nörobiyolojinin beyinle ilgili tekniklerini yaşam dünyasının bilişsellikleriyle korumaktır. Bilincin beyin süreçlerinin ürünü olduğunu savunan öğretisi olan epifenomenalizmi benimseyerek araştırma programlarının açıklama perspektifiyle dil oyunlarının ikircikliğinin yol açtığı zorluğu aşmayı hedefler. Bilimselci olmayan bir doğalcılığı veya yumuşak bir doğalcılığı benimser (Habermas, 2019, s. 147). Habermas'ın bunu yapma maksadı, Batı düşüncesini içine düşüğü entelektüel krizden kurtarmaktır. Girişimiyle de başarılı bir deneme gerçekleştirmektedir.

Mahcupyan'ın akıl yürütme biçimi de Habermas'ınkine benzerdir. Mahcupyan aynı akıl yürütme biçimini zihniyet incelemesiyle devam ettirerek günümüz modern toplumların sosyal sorunlarını demokratik zihniyet üzerinden çözmeye çalışır. Bilimselci olmayan bir bilimsel görüşle ilerleyip analitik felsefeyle yeni araştırma programlarını birleştirerek insanı ve toplumu zihniyetle anlamaktadır. Örneğin, *Zihniyet Yapıları ve Değişim* (Mahcupyan, 2000) adlı kitabında analitik felsefenin özne-nesne dikotomisi aracılığıyla zihniyeti açıklarken son kitabı *İnsanı Anlamak*'ta (Mahcupyan, 2020) davranışsal iktisadın, sosyal psikolojinin, nörobiyolojinin ve nörobilimin kavramsal araçlarından yararlanmaktadır. 1990'lardaki çalışmalarında analitik felsefenin tonları bariz bir şekilde bulunurken 2020'lerden sonra daha çok zihin, bilinç dışı ve beyinle ilgilenir. Davranışsal iktisat, sosyal psikoloji, nörobiyoloji ve nörobilimin deneylerinden örneklerle insanı anlamaya çalışır. Aslında Mahcupyan'ın bu düşünce seyri, analitik felsefenin konu yelpazesinin çeşitlenmesine de örnek teşkil eder. Özne-nesne dikotomisi içinde bir dış gerçeklik soruşturmasından zihin araştırmalarına yayılım, analitik felsefenin günümüzdeki gündemini gösterir. Analitik felsefe, dil ve dış gerçeklik sorgulamalarını evrim, davranışsal iktisat, deneysel iktisat, nörobiyoloji ve nörobilim gibi yeni araştırma programlarından destek alarak sürdürür. Mahcupyan ise ülkemizde bunun başarılı bir tatbikini sergiler.

Mahcupyan'ın özne ve dış dünya ilişkisine dayalı zihniyet analizinden daha deneyci bir zihniyet analizine kayması, ister istemez düşüncesini bilimciliğe doğru götürmektedir. İnsanlar üzerine yapılan toplu deney sonuçlarının ve laboratuvar ortamının etkisiyle insanı ve davranışını anlamaya çalışmaktadır. Örneğin, Mahcupyan (2020, ss. 19-20) deneylerin insanın biyolojik evrimiyle ilgili ipuçları sunduğunu düşünmektedir. John Gottman tarafından 1980'lerden bu yana evli çiftler üzerine deneyler yaparak onların boşanıp boşanmayacaklarını, birlikteliklerini sürdürüp sürdüremeyecekleri üzerine tahminler yürütmüştür. İlk on dakikalık ve daha sonra iki dakikalık izleme süreleriyle öngörüler yapmıştır. Gottman ve ekibi, verileri bir araya getirerek hangi çiftlerin evli kalıp hangilerinin boşanacaklarıyla ilgili yüzde 90 isabet tutturmuşlardır. Meselenin zihnin bazı özel becerileri ile bağlantılı olduğunu öne sürmüştür. Bu fikir Mahcupyan'ın kalkış noktası olmuştur.

4. Davranışçılık, Deneycilik, Nörobiyoloji ve Nörobilim Yoluyla İnsanı Anlamak

Mahcupyan, zihniyete ilişkin fikirlerini davranışsal iktisat, evrimsel nörobiyoloji ve nörobilim gibi yeni araştırma programları özelinde sürdürür. Elbette bunlar arasında farklılık ve iç tartışmalar bulunmaktadır. Ancak Mahcupyan bilinçli bir şekilde bu ayrımlara girmeden ilgili yaklaşımların kavramlarını tutarlı bir şekilde kullanmaktadır. Örneğin, nörobiyolog Antonio Damasio'nun iktisadi ve sosyo-kültürü açıklamak için kullandığı homeostasisi, insanı anlamak için düşüncesinin merkezine taşır.

Homeostasis, organizma açısından öznel veya kararlılık olmaksızın otomatik işlev gören fizyolojik kontrolün bilinç dışı yapısıdır. Sinir sistemi olmayan organizmalarda bile işlev gösterebilir (Damasio, 2022, s. 47). Başka bir deyişle homeostasis, herhangi bir canlı organizmada yaşamın yönetimini yönlendiren ve o organizmanın yaşamını geleceğe taşıyan fizyolojik hedefler ve süreçlerin toplamını ifade eder. Yaşam, topluluğu metabolizmayı oluşturan karmaşık bir fiziko-kimyasal değişim kümesine bağlıdır. Homeostasis, bu fiziko-kimyasal süreçleri yönetirken şunları içerir: Enerji kaynaklarının tedariki, bu kaynakların yaşam için gerekli enerjiyi serbest bırakacak şekilde dâhil edilmesi ve değiştirilmesi, ilgili kimyasal süreçlerin kendi kendini yok eden sapmaları önlemek için en verimli yollarda tutulması, kimyasal reaksiyonlar tarafından üretilen atık ürünlerin bertaraf edilmesi ve enerji kıtlığı durumlarında yaşamın devamını güvence altına alabilecek bir enerji fazlasının sürdürülmesidir (Verweij ve Damasio, 2024, s. 129).

Homeostasis, “dengeye” ulaşma meselesi ve denklik değildir. Yaşamda denklik aranmaz, denklik ısı farkının sıfır olması ve ölüm anlamına gelir. Denge ise durağanlık ve sıkıcılıktır (Damasio, 2022, s. 49). Homeostasis, mevcut koşullar göz önüne alındığında yaşayabilir olanlar arasında organizmaları mümkün olan en iyi “istikrarlı durumda” tutmaya çalışır. Homeostatik düzenleme ilk olarak bakteriler gibi sinir sistemi olmayan tek hücreli canlılarda vardı ancak sinir sistemi olan ve olmayan tek hücreli ve çok hücreli diğer tüm canlı formlarında da mevcuttur. Homeostasis, bilinçsizce ve kasıtlı olmadan, önceden bir tasarım olmadan, yalnızca yaşamı sürdürmekle kalmayıp evrim ağacının çeşitli dallarında bulunan türlerin evrimini ilerletme yeteneğine sahip biyolojik yapıların ve mekanizmaların seçimine rehberlik etmiştir (Verweij ve Damasio, 2024, s. 129). Homeostasis, doğal seçilimin ardındaki değerlerin temeli olmuştur. Yaşamı en iyi şekilde düzenlemeye ve onu torunlara aktarmaya yardımcı olan genetik aygıtın gelişimi, homeostasis olmadan düşünülemez (Damasio, 2022, s. 21).

Damasio, biyolojik evrim tarihindeki birkaç kritik gelişmenin, organizmaların karmaşıklığı arttıkça yaşamı sürdürme zorunluluğuna bağlı olduğunu savunur. Bu gelişmeler arasında, karmaşık hareketlerin yürütülmesini düzenleme ve zihinsel süreçleri üretme yeteneğine sahip sinir sistemlerinin ortaya çıkması yer alır. Gerçek bir evrimsel yenilik olan zihinsel süreçler, iç mekânın koordineli haritalamalarına -yaşamın devam eden kimyası ve bunun iç organ yapılandırılmaları üzerindeki sonuçları- ve çeşitli duygusal algılarla iletilen dış koşullara dayanır. Zihinsel süreçler duyguları, bilinci kapsar ve ayrıca matematik ve sözlü dillerle desteklenen imge tabanlı akıl yürütmeyi de içerir. Genellikle kültürler olarak adlandırılan nesne, uygulama ve fikir koleksiyonları, homeostasisin en karmaşık ve son sonuçlarıdır. Kültürler, canlı organizmaların ve sosyal bir alandaki karşılıklı ilişkilerinin artan karmaşıklığından kaynaklanırlar. Bu karmaşıklık, duygular ve yaratıcı akıl yürütmeyeyle sağlanır. Kültürler, acı ve ıstırap veya haz ve sevinç gibi duygusal durumların tetiklediği hayal gücü ve icatların sonucudur. Bu duygusal durumlar, homeostasisin olumsuz veya olumlu durumlarının doğrudan sonucudur (Verweij ve Damasio, 2024, ss. 129-130).

Kültürel fenomenlerin belirgin örneklerinin listesi sanat ve dinleri, ahlaki sistemleri ve adaleti, yönetimi, teknolojiyi ve bilimi içerir. Pratik bir bakış açısından ekonomik yaşam büyük ölçüde yönetişimin bir parçasıdır. Burada ekonomik yaşam, uygulanabilir homeostatik durumlara benzeyen koşullar elde etmek için yapılan tarihi çabaların bir sonucu olarak görülür. Ekonomik yaşamın araçları, doğrudan homeostatik koşullar arayışıyla ilgili icatlardır (Verweij ve Damasio, 2024, s. 130). İnsanların kültür yaratma çabası, homeostasis çeşitliliğinin dışavurumudur (Damasio, 2022, s. 46).

Büyük oranda Damasio tarafından söz konusu şekilde özetlenen homeostasis ve sonuçları, Mahçupyan’ın zihniyete dair düşünce dünyasını özetler. Neredeyse insana ait tüm düşünceler, duygular, tutumlar ve davranışlar zihniyetin yansımaları şeklinde açıklanırken zihniyet ise homeostasisin sonucu olarak ele alınır. Zihniyetlerin temeli homeostasiste bulunur (Mahçupyan, 2020, s. 34). Bu durumda insanın bütün düşünceleri, tutumları, davranış ve tavırları biyolojik sürecin ürünü olur. İnsanın yaşadığı toplumda sosyal bir etkileşimde olduğu ve kendine has bir anlam ve yaşam dünyası oluşturma yönü

görmezden gelinir. Hatta 19. yüzyıl Alman düşüncesinden gelen doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında temelli bir fark olduğuna ilişkin kadim tartışma da sonlandırılır. Alman düşüncesinin sosyal ve kültürel incelemeleri kendi güzergâhında irdelemesi ve bunları incelerken doğa bilimlerinin araç ve yöntemlerinden uzak durması, Damasio'dan etkilenen Mahçupyan'ın düşüncesinde kaybolur.

Hatta Mahçupyan'ın akıl yürütme biçiminin tipik bir örneği, 2002'de Daniel Kahneman ile Nobel iktisat ödülünü paylaşan deneysel iktisadın öncü ismi Vernon Smith'in *Das Adam Smith Problem*ine ilişkin çalışmasında bulunabilir. Vernon Smith (1998) için Adam Smith'in iki eseri arasındaki insan doğasının çelişkili temalar içermesi sadece görünüştedir. Adam Smith'in iki eserinde bulunan işbirlikçi olmayan kişisel çıkar ile başkalarına yönelik sempati sosyal deneylerle pek tabi bir arada bulunabilir. Vernon Smith'e göre kişisel olmayan piyasa mübadelesi ile kişisel mübadeleyi birbirinden ayırırsak, bu görüşler çelişkili değildir. İşbirlikçi olmayan kişisel çıkar davranışı, uzmanlaşmanın ve zenginlik yaratmanın temelidir ve piyasa mübadelesinden elde edilen kazancı en üst düzeye çıkarır. Kişisel mübadeledeki işbirlikçi davranış, karşılıklılığa (zaman içinde hediye, iyilik ve yardıma) dayanır ve bu da sosyal mübadeleden elde edilen kazanımları en üst düzeye çıkarır. Vernon Smith için insanların hem işbirlikçi olabilecekleri hem de işbirlikçi olamayacakları laboratuvar deneyleriyle doğrulanmıştır.

Vernon Smith, evrimsel uygunluk yaklaşımıyla Adam Smith hakkındaki çelişkiyi gidermeye çalışır. Uzun zamandır devam eden "taşınma, takas ve değişim eğilimimizi" anlamının anahtarı, geleneksel anlamda ticaretin ortaya çıkmasından çok önce sosyal alışverişin temelini oluşturan evrimleşmiş karşılıklılık kapasitemizde bulunabilir. Tüm kültürlerdeki insanlar iyilik alışverişinde bulunur. Karşılıklılığın kültürel biçimleri sonsuz bir şekilde değişken olsa da işlevsel olarak karşılıklılık evrenseldir. Arkadaşlarımız için faydalı şeyler yaparız ve dolaylı olarak onlardan da aynı şekilde faydalı eylemler bekleriz (Smith, 1998, s. 4).

19. yüzyılda Alman filozofların çalışmalarında ortaya çıkan *Das Adam Smith Problem* tartışması, sosyal deneylerle tekrar ele alınmakta ve felsefi karakterini yitirerek laboratuvar ortamında yeniden hayat bulmaktadır. Bu durumda insanın ve toplumun felsefi bir gözle incelenmesi gereksizleşmekte ve bunun yerine evrimsel nörobiyolojiden yararlanarak insan ve toplum açıklanmaktadır. Adam Smith özelinde gerçekleşen insan doğasına dair ahlaki tartışma yerini biyoloji temelli bir açıklamaya bırakır. Mahçupyan da aynı şekilde zihniyet gibi felsefi bir meseleyi, yeni araştırma programlarından esinlenerek "teknik" bir olgu incelemesine dönüştürür. Zaten Mahçupyan'ın esinlendiği Damasio da (Verweij ve Damasio, 2024) ana akım neoklasik iktisat ve davranışsal iktisattan ziyade evrimsel nörobiyolojinin kültürü ve iktisadi faaliyetleri açıklama tarzının önemini belirtir.

Evrimsel nörobiyoloji, hem ana akım neoklasik iktisadın rasyonalite, denge, kişisel çıkar ve metodolojik bireycilik gibi dört öncülünün hem de davranışsal iktisadın ikili sistem modelinin sakıncalı olduğunu düşünmektedir. Homeostatik nörobiyolojik yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik teorileştirmeye uzun süre hâkim ana akım neoklasizm ile ilgili açıklamalardan farklıdır. Birincisi, rasyonel karar alma, ajanların kendilerine sunulan seçenekler hakkında oldukça bilgili olduklarını, tüm seçenekleri tercihlerine göre tutarlı bir şekilde sıraladıklarını ve bu hesaplamalara dayanarak en tatmin edici seçeneği tercih ederken diğer aktörlerin de benzer şekilde yapması beklenen seçimleri hesaba kattıklarını ima eder. Duygular ve hisler, bu bilişsel karar alma modelinde önemsiz roller üstlenirken nörobiyolojik çerçevede ekonomik karar alma için hayati öneme sahiptirler. Çeşitli nedenlerden ötürü, evrimsel nörobiyoloji ekonominin dengede olduğu görüşüyle de uyumlu değildir. Birçok davranışsal karar bilinçaltında hislerin ve duyguların etkisi altında alınsa da pek çok karar bilinçaltında alınmaz. Bu durumlarda, duygular ve hisler, örneğin dorsolateral prefrontal korteksi içeren süreçlerde hareket ederek sinirsel aktiviteyi ön yargılayan somatik belirteçler olarak işlev görür ve böylece bir eyleme karar verilmeden ve taahhüt edilmeden önce akıl yürütme ve müzakerede merkezi bir rol oynar (Damasio, 2023). Termodinamik olarak konuşursak,

denge sıfır termal fark ve dolayısıyla ölüm anlamına gelir. Yaşam, aksine, erken yaşam formlarını bedenler ve sinir sistemlerinin olağanüstü ortaklığına bağlayan işlevsel dokuyu ören dinamik homeostatik ayarlamalarla karakterize edilir. Bu ortaklık, sırayla insanlığın en ayırt edici özelliğinden sorumlu olan bilinçli, hisseden zihinlerin ortaya çıkmasından sorumludur: Kültürler ve bunların sürekli evrimi, kısacası ekonomik ve politik kurumların, sanatların, bilimin, teknolojinin, dinin ve tıbbın gelişmesi ve uyarlanması. Bunların hiçbiri denge kavramına uymaz. Başka bir deyişle, evrimsel nörobiyoloji, ekonomideki ana akım araştırmaların çoğunun temelini oluşturan “temsili ajan” varsayımından rahatsızdır. Temsili ajan varsayımı metodolojik bireyciliği⁶ çağırıştırır. Bu varsayıma göre, insanların seçimleri faaliyet gösterdikleri toplumsal ve kültürel kurumlar tarafından araçsal olarak etkilenir. Ancak bu kurumlar insanların altta yatan tercihlerini şekillendirmez. Ekonomik yaşamın nörobiyolojik bir açıklaması farklı bir resim ortaya koyar. Bireylerin aldığı kararlar, onların süreçlerinden etkilenir. İnsan duygularının ve hislerin, bireylerin ait olduğu toplumlar ve kültürler tarafından önemli ölçüde şekillendirildiğine dair kanıtlar vardır (Verweij ve Damasio, 2024, s. 133).

Nörobiyoloji, ana akım neoklasik teorenin en önemli meydan okuyucularından davranışsal iktisatla da benzer varsayımlar taşımaz. Davranışsal iktisat, psikolojide önerilen ikili sistem modelleri üzerine kurulmuştur. Bu modeller, ikili düşünme ve karar verme modu arasında ayrım yapar (Kahneman, 2020, s. 26). Sistem bir olarak ifade edilen düşünme ve karar verme hızlı, kontrolsüz, çağrışımsal, bilinçsiz, zahmetsiz, beceriye dayalı ve duygusaldır. Buna karşılık, sistem iki olarak ifade edilen düşünme ve karar verme daha yavaş, çaba gerektiren, kurallara dayalı, kontrollü, çıkarımsal ve bilinçlidir. Otomatik olan sistem bir hızlı, sezgisel ve içgüdüsel ve genellikle düşünmeyle ilişkili değildir. Rasyonel olan sistem iki, düşünerek ve mantık yoluyla anlamaktır. Önceden düşünülmüş ve bilince dayalı bir sistemdir (Thaler ve Sunstein, 2022, s. 34). Sistem bire olan olağan bağımlılığının bir sonucu olarak karar alma genellikle yeterli olsa da yine de insan, önyargılar ve yanılgılar sergiler. Bu eksiklikler, insanların neden ve nasıl her zaman rasyonel davranmadıklarını ve kendi çıkarlarına olmayan eylem yollarını üstlenebildiklerini açıklar. Davranışsal iktisat finans, tüketim, oylama, kanunlara uyma vb. alanlardaki görünüşte mantıksız davranışları açıklamak için ikili sistem modelleri tarafından belirtilen önyargıları kullanır. Ekonomik aktörlerin “öngörülebilir şekilde mantıksız” ve “mantıksız derecede dar görüşlü” olduğunu varsaydığı için sözde “dürtmeler” yoluyla gizli ve iyi huylu devlet müdahalesini savunur. Davranışsal iktisat oldukça etkili hale gelmiş olsa da temel dayanağı olan etki ve bilinç ayrı ele alınabileceği varsayımı, bu iki işlevin organizmanın sinirsel ve sinirsel olmayan sektörlerinde önemli ölçüde bütünleşik olduğunu ve birbirini karşılıklı olarak etkinleştirdiğini gösteren nörobilimsel kanıtlarla pek uyumuyor. Özetle, kültürlerin gelişimine ilişkin nörobiyolojik açıklama ne neoklasik iktisatla ne de davranışsal iktisatla uyumludur. Davranışsal iktisat “gizli neoklasik iktisattır”⁷ (Verweij ve Damasio, 2024, s. 134).

Evrimsel nörobiyolojik yaklaşım, nöroiktisadın izlediği ana yörüngelerle de uyumlu değildir. Nöroiktisat, büyük ölçüde, iki yolda ilerlemiştir. Bunlardan ilki, “nörosellüler” veya “nöroklasik” ekonomidir. Neoklasik iktisadın bireysel karar almasının nörobilimle birleştirilmesidir. Amacı, fayda maksimizasyonuna olanak tanıyan az sayıda sinir ağını

⁶ Yeni araştırma programları, iktisat başta olmak üzere sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan metodolojik bireyciliği ciddi şekilde eleştirmektedir. Ancak önerdikleri yeni insan modeli, metodolojik bireyciliğin sosyal etkileşimliliğinden daha teknik bir yöneline sahiptir. Duygular ve hislerin dâhil olması bile, bu durumu değiştirmemektedir. Çünkü insan, büyük oranda laboratuvar ortamında ve sosyal deneylerle anlaşılmaktadır. Ayrıca metodolojik bireyciliğin önemli savunucularından Friedrich A. Hayek (1948, s. 6), kendi bireyciliğini sosyal teori şeklinde belirtmiştir. Bu bakımdan yeni araştırma programlarının eleştirdiği bireycilik türü, metodolojik bireycilikten ziyade atomistik bireyciliğe daha uygundur. Gerçi Hayek’in *Duyusal Düzen (The Sensory Order)* adlı eseriyle evrimsel nörobiyolojiyi desteklediği iddia edilse de (Verweij ve Damasio, 2024, s. 129) bu, Hayek’in düşüncesinin son dönemlerine denk gelir (Mirowski, 2018).

⁷ Davranışsal iktisat ile neoklasik iktisat arasındaki ilişki, davranışsal iktisatçılar üzerinden de değerlendirilebilir. Herbert A. Simon ve George Katona gibi davranışsal iktisatçıların ilk kuşağı, neoklasizme oldukça mesafeliyken Richard H. Thaler, Amos Tversky ve Daniel Kahneman gibi davranışsal iktisadı yaygınlaştıran ikinci kuşak sayılan isimler, neoklasizmle mesafeli olmaktan daha çok onu revize etme ve modellemede psikolojiden yararlanma amacındadırlar (Kırmızıaltın, 2021, ss. 16-17). Bu nedenle davranışsal iktisadın ana akıma dâhil olduğu ve neoklasik iktisadı sadece fayda maksimizasyonu açısından eleştirdiği düşünülmektedir (Dequech, 2023).

dâhil ederek neoklasik modelleri genişletmek ve güçlendirmektir (Verweij ve Damasio, 2024, s. 134).

Duyguların ve hislerin evriminin nörobiyolojisi, neoklasik ve davranışsal iktisatla ve bunların nöroiktisattaki yeniden doğuşlarıyla tam olarak uyumlu olmasa da ekolojik rasyonalite lehine sunulan argümanları güçlendirir. Dinamik homeostasis düzenlemesinin evrimin arkasındaki nihai itici güç olduğunu ve hislerin ve duyguların sosyokültürel homeostasisin araçları olarak nasıl ortaya çıktığını gösterir. Ekonomik alanların destekli öz-örgütlenmesine inanmak için iyi nedenler vardır. Çerçevemiz ayrıca deneysel oyun teorisinde ve kurumsal iktisatta, laboratuvar ve gerçek yaşam ortamlarında tipik olarak farklı davranış kalıpları ve normatif ilkelerden oluşan sınırlı bir kümenin ortaya çıktığına dair tutarlı bulgular için nörobiyolojik bir temel sağlar (Verweij ve Damasio, 2024, s. 135).

“Dinamik homeostasis” kavramı, evrimci iktisat olarak bilinen yaklaşım kümesi için biyolojik bir temel sağlar. Bu yaklaşımda, ekonomik ajanların sınırlı olarak rasyonel olduğu varsayılır. İnsanlar, çeşitli sezgisel yöntemler (veya rutinler), kurumsal mantıklar ve etik ilkeler yardımıyla kararlar alırlar. Toplu olarak, bu kararlar ajanların faaliyet gösterdiği ekonomik, kurumsal ve doğal çevreyi şekillendirir (Verweij ve Damasio, 2024, s. 136).

Özetle ana akım neoklasik iktisat, davranışsal iktisat, nörobilim ve evrimsel nörobiyoloji arasındaki iç tartışmalara bakıldığında karar verme sürecinin nasıl oluştuğuna ilişkin detaylarda farklılık görülmektedir. Sadece rasyonaliteye değil, duygulara da yer verilerek karar alma sürecinin açıklanması biyolojik bir perspektif içermektedir. Üstelik yeni araştırma programlarının iç tartışmalarında duygu ve hislerin hata olarak görülmemesi gerektiği üzerine yapılan nörobiyolojik çalışmalar da dikkat çekmektedir (Damasio, 2023). Bunun nedeni ise hem pozitivizmden hem de zihin ve beden ayırımından kaçınmaktır. Mahçupyan, bu iç tartışmalara girmeden zihniyetin arkasındaki süreci davranışsal iktisat, nörobilim ve evrimsel nörobiyolojideki temel kavramlarla yürütmektedir. Söz konusu yaklaşımların tüm varsayımlarını kabul ederek zihniyet analizi yapmaktadır. O da duyguları ve hisleri rasyonaliteden sapma olarak görmemektedir. Böylece analizinde sadece bilinç değil, aynı zamanda bilinç dışı da zihniyet oluşumunda etkilidir. Bu zihniyet analiziyle de insan ve toplumla ilgili hemen hemen bütün meseleleri açıklamayı hedeflemektedir. Ortaya çıkan zihniyet, demokratik zihniyettir ve Mahçupyan demokratik zihniyetle Türkiye’nin ve dünyanın kadim sosyal sorunlarının çözümleneceği konusunda kararlıdır. Ancak böyle bir çözüm mümkün müdür?

5. Biyolojik Emperyalizm, Zihniyet ve Düşünme İmkânları

Bu çözüm dinden, pozitivizmden ve bilimcilikten kaçınmaktadır. Ancak modern toplumlardaki sosyal sorunların bu düşünce tarzı ile halledilmesi ise tartışmalıdır. Çünkü ilgili durum bilim felsefesindeki metodolojik emperyalizm tartışmalarını hatırlatmaktadır. Doğa bilimlerinden esinlenen iktisat biliminin insan davranışlarını açıklama tarzının komşu sosyal bilimlere yayılım sergilemesi, metodolojik emperyalizm olarak adlandırılmaktadır. Fakat burada söz konusu olan “tersine emperyalizm”dir (Frey ve Benz, 2004). Tersine emperyalizm, 1980 sonrası etkili olan yeni araştırma programlarının iktisat ve sosyal bilimlerdeki insan davranışlarını açıklama biçimini daha “uygun” araçlarla sürdürme iddiası taşımaktadır. Bu defa rasyonalite ve karar verme süreci, büyük oranda psikoloji ve biyoloji temelli açıklamalara maruz kalmaktadır. Özellikle de evrimsel nörobiyoloji öne çıkmaktadır.

İnsan davranışlarını rasyonalite temelinde açıklayan iktisat bilimi özelinde başlayan metodolojik emperyalizm tartışmaları, iktisadın yayılmacı karakterini gösterir. Rasyonel seçim teorisi, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyal bilimlerde iktisada oldukça etkili bir yol aldırıştır. İktisat tüketicisi teorisi, firma teorisi, piyasalar ve makro iktisadi faaliyetler gibi klasik araştırma alanlarının dışına genişlemiştir. Metodolojik emperyalizm olarak adlandırılan bu durum, tüm sosyal davranışları iktisadın araçlarını kullanarak

açıklama amacındadır (Lazear, 2000, s. 103). İnsan davranışına yönelik bu ekonomik yaklaşım, iktisadın dışındaki alanlara başarıyla uygulanmıştır. Politikaya kamu tercihi teorisi, hukuka hukukun ekonomik analizi, tarihe yeni iktisat tarihi, sanatlara kültürel ekonomi ve aileye ailenin ekonomisi şeklinde yeni araştırma alanları olarak yansımıştır (Frey ve Benz, 2004, s. 61). Kamu tercihi teorisinde Anthony Downs, James Buchanan ve Gordon Tullock, hukukun ekonomik analizinde Aaron Director, Ronald Coase ve Richard Posner, yeni iktisat tarihinde Robert Fogel ve Douglass C. North, kültürel ve aile ekonomisinde Gary Becker öncü figürlerdir (Stigler, 1984, s. 303).

İktisadın metodolojik yayılmacılığında başarılı olmasının iki nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, rasyonalite varsayımıyla insan davranışlarının temel yönlendiricisini açıklamasıdır. İkincisi, bu rasyonalite varsayımıyla iktisadın dışındaki diğer sosyal bilimlere karar almanın yolunu göstermesidir. Bu iki yolla iktisat, tüm insanlar için evrensel bir davranış modeli geliştirmiştir. Kararların rasyonel ve duygulardan arınmış bir şekilde alındığını resmetmiştir. İnsanın elindeki farklı alternatiflerin beklenen maliyetlerini ve faydalarını karşılaştırdığını, sonunda kendisine en çok fayda sağlayanı seçtiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla kararlar büyük oranda rasyonel varsayılmış ve eylemlerin yalnızca kişisel çıkar tarafından yönlendirilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat iktisat özelinde başlayan ve tüm sosyal davranışları açıklayan rasyonalite ve kişisel çıkar, gerçeklerle uyuşmadığı eleştirisi almıştır. Yeni araştırma programları, iktisadın davranışları açıklama biçimini, bazı gerçek dışı durumlar oluşturduğu savıyla revize etmeye çalışmıştır. Sınırlı rasyonalite, karar verme sürecinde duygu ve hislerin yer alması, kişisel çıkar yanında toplumsal çıkarın dikkate alınması gibi yeni gündemler oluşturup evrimsel nörobiyolojinin araçlarını öne çıkarmıştır.

Mahçupyan özelinde evrimden, sosyal psikolojiden ve nörobiyolojiden yardım alınarak açıklanan demokratik zihniyet, insan ve topluma çeşitli iç görüler sunarken aynı zamanda deneylerin ve biyolojinin baskın olduğu bir sosyal teori oluşturmaktadır. Hemen hemen her şey evrimsel nörobiyoloji temelinde ve sosyal deneylerle açıklandığında toplumun kendisi “teknik” bir olguya dönüşmektedir ve bu teknikleşme, iktisadın 1960 sonrası yaşadığı bilimsel tecrübenin günümüz koşullarında tersinden devam ettiğini göstermektedir. Bu defa *biyolojik emperyalizm* ihtimali doğmaktadır. Bu ihtimal, bütün sosyo-kültürel faaliyetleri biyolojiden yola çıkarak açıkladığı için natüralizme⁸ varmaktadır. Natüralizm, bilimlerin birliği ilkesinden ötürü biyolojik bakış açısını da içermektedir. Bu bakımdan biyoloji temelli insan ve toplumu analiz etmek natüralizmin bir kısmını oluşturmaktadır. Mahçupyan’ın insan ve toplumu açıklama biçimi, natüralist gelenekle uyumludur. Ancak Mahçupyan, biyolojik temelli açıklamanın ve aşırı bilimsellik vurgusunun pozitivizme varacağına farkında olan sofistike bir entelektüeldir. Bu nedenle zihniyet analizinde pozitivizmin baskınlığından kurtulmak için dine, sanata, kültüre yer verir ama yine de bunları homeostasis gibi nörobiyolojik bir kavramla açıklar.

Mahçupyan’ın zihniyet analizinin biyolojik emperyalizm ihtimali doğurması, sosyo-biyolojinin önemli ismi Edward O. Wilson’ın bilimlerin birliği (*consilience*) fikrini çağırıştır. Wilson (1999, ss. 208-209), sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında bir yakınsamanın olması gerektiğini ve bunun doğa bilimlerinin genişlemesiyle başladığını iddia eder. Dört alanda bunun gerçekleştiğini gözlemler. Birincisi, bilişsel nörobilim veya uygulayıcıları zihinsel aktivitenin fiziksel temelini analiz eden ve bilinçli düşüncenin gizemini çözmeyi amaçlayan bilişsel psikoloji unsurlarına sahip beyin bilimleridir. İkincisi, genlerin zihinsel gelişim üzerindeki önyargılı etkisi de dâhil olmak üzere, sürecin kalıtsal temelini parçalayan, şimdi erken aşamalarda olan insan davranışsal genetiğidir. Üçüncüsü, araştırmacıları sosyal davranışın kalıtsal kökenlerini açıklayan sosyobiyolojiyi de içeren evrimsel biyolojidir. Dördüncüsü çevre bilimleridir. Son alanın sosyal teoriyle bağlantısı ilk başta zayıf görünüyor. Ancak doğal çevre, insan türünün evrimleştiği,

⁸ Natüralizm, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında elzem bir yöntem birliği olarak tanımlanabilir (Bhaskar, 2015, s. 113). Bilimlerin, Humecu yasa kavramına dayanan kendi pozitivist ilkeleriyle uyum içinde birleşmiş olduğunu iddia eder (Bhaskar, 2013, s. 19).

fizyolojisinin ve davranışının inceliklerle uyarlandığı tiyatrodur. Ne insan biyolojisi ne de sosyal bilimler, çerçeveyi hesaba katmadığı sürece tam bir anlam ifade edemez. Görüldüğü üzere Wilson'ın iddiaları, tam olarak Mahcupyan'ın zihniyet analizinde karşılık bulur. Mahcupyan, neredeyse bu dört alandaki gelişmelerle zihniyeti anlar.

Özetle nörobiyoloji temelli söz konusu natüralizm, insanın düşüncesini ve davranışlarını şekillendiren zihniyeti anlamının sadece bir biçimidir. Zihniyeti natüralist bir biçimde anlayıp sosyal sorunları çözmeye kalkışmak tek boyutlu bir girişimdir. Farklı zihniyet analizlerini ve çözümleri görmezden gelmektir. Zaten Mahcupyan'ın bahsettiği anlamda ataerkil veya otoriter zihniyet aşılp önce rölativist ardından da demokratik zihniyete geçilse bile sosyal sorunların hemen aşılması güç görünmektedir. Çünkü yeni araştırma programlarının yol açtığı teknik sorunlar insanı yaşadığı toplumsal çevreden izole etmektedir.

Yeni araştırma programları insanı, laboratuvar ortamında tasarlamaya çalışmaktadır. Laboratuvar deneylerinin doğal sonucu insanın, toplumsal etkileşim içerisinde aidiyet kazanması fikrine veya toplumsallık fikrine tamamen yabancılaşmasıdır. Burada insan maddi bir beden olarak kavranmıştır. İnsanın maddi bir beden olarak inceleme nesnesine dönüşmesi, sosyal faaliyetlerin toplumsallıkla kavranabilmesinin imkânını ortadan kaldırmaktadır (Yılmaz, 2012, s. 7).

Mahcupyan'ın teorisi kendi içinde gayet tutarlıyken zihniyet oluşumunu bin yıllık tarihi bilgilerle sunması genellemeler içermektedir. Üstelik bunu, bilinç dışının hemen hemen her şeyi belirlediği bir tarih tasavvuruyla yapmaktadır. Mahcupyan bu tablonun fazla bilimci olma ihtimalini fark ettiği için resme kültürel evrimi de dâhil ederek bilimciliğin pür pozitivist baskınlığından teorisini kurtarır. Buna rağmen genel itibarıyla çizdiği tablo, insanı teknik bir varlığa indirgeme riski taşır. Düşünmeyi zihni modülleri çalıştırma ve bundan çıkarsama yapma (Mahcupyan, 2021) şeklinde ifade etmesi, bunun tipik bir örneğidir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Etyen Mahcupyan'ın zihniyete dair düşüncelerini iktisat özelinde irdelemeye çalışmıştır. Mahcupyan'ın zihniyete ilişkin düşünceleri, analitik felsefe ve 1980 sonrası sosyal bilimleri ciddi şekilde etkileyen yeni araştırma programları etrafında oluşmuştur. Ancak çalışma boyunca Mahcupyan'ın son yıllarda zihniyet kavramını analiz ederken evrimsel nörobiyolojinin homeostasis benzeri kavramsal araçlarını daha fazla kullandığı görülmüştür. Bu da düşüncesine bir kısıt getirmiştir. Bu kısıt, biyolojiyi esas alarak insanı ve toplumu açıklama girişimidir. Biyolojiden hareketle insan ve toplumun açıklanması biyolojik indirgemecilik riski taşımaktadır ve bu risk, sosyal sorunlara her zaman iç görülü çözümler getirmeyebilir. Mahcupyan'ın zihniyet analizinde kültürel evrimi, duyguları, hisleri ve hatta dini düşünceyi kullanılması bile bu durumu değiştirmemektedir. Mahcupyan, analitik felsefenin ve yeni araştırma programlarının araçlarıyla zihniyeti bir tür teknik meseleye hapsetmektedir. Başka bir deyişle zihniyet, nörobiyolojik bir meseleye dönüşmektedir. Her ne kadar Mahcupyan, kesin ifadelerden ve kaba genellemelerden kaçınan bir dille zihniyet analizi yapsa da analizleri biyolojik indirgemeciliğe varmaktadır. Elbette Mahcupyan, ideolojik ön yargılardan kaçınmaktadır. Fakat biyolojik kavramlarla insan ve toplumu açıklamaya çalışması, ön yargıların oluşturduğu düşünsel körlükten daha büyük bir düşünsel açmaz oluşturabilmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, E. (2023). Heidegger'de Dış Dünyanın Varlığı Sorununun Çözümlemesi. *Felsefe Arkivi*, 59, 11-19.
- Ben-Zeev, A. (1989). Explaining the Subject-Object Relation in Perception. *Social Research*, 56(2), 511-542.
- Bhaskar, R. (2013). *Natüralizmin Olanaklılığı*, (Öğütler, V. S. Çev), Ankara Pratik Kitap.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş*, (Aydaş, B. S. Çev), Ankara NotaBene Yayınları.

- Damasio, A. (2022). *Şeylerin Tuhaf Düzeni*, (Uludağ, F. İ. ve Kumral, E. Çev), Ankara ODTÜ Yayıncılık.
- Damasio, A. (2023). *Descartes'in Yanılgısı*, (Çetin, F. E. ve Kumral, E. Çev), Ankara ODTÜ Yayıncılık, 2. Baskı.
- Davis, J. B. (2008). The Turn in Recent Economics and Return of Ortodoxy. *Cambridge Journal of Economics*, 32, 359-366.
- Dequech, D. (2023). Political Economy and Its Future: Conceptual and Institutional Issues. *Review of Political Economy*, 35(1), 111-128.
- Frey, B. ve Benz, M. (2004). From Imperialism to Inspiration: A Survey of Economics and Psychology. Davis, J. B, Marciano, A. ve Runde, J. (Ed.). *The Elgar Companion to Economics and Philosophy* (61-83), Edward Elgar Cheltenham.
- Glock, H. J. (2008). Analytic Philosophy and History: A Mismatch?. *Mind*, 117(468), 867-897.
- Glock, H. J. (2021). *Analitik Felsefe Nedir?*, (Kaplan, O. B. Çev), İstanbul Albaraka Yayınları.
- Gözel, Ö. (2022). *Heidegger'in Dünya'sı*, İstanbul Ketebe Yayınları.
- Habermas, J. (1999). Hermeneutic and Analytic Philosophy. Two Complementary Versions of the Linguistic Turn?. *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 44: 413-441.
- Habermas, J. (2019). *Doğalcılık ve Din Arasında Felsefi Denemeler*, (Nalbant, A. Çev), İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı.
- Hands, D. W. (2019). Economic Methodology in the Twenty-First Century (so far): Some Post-Reflections. *Review of Economic Philosophy*, 20, 221-252.
- Hayek, F. A. (1948). *Individualism and Economic Order*, Chicago The University of Chicago Press.
- Humphries, R. (1999). Analytic and Continental: The Division in Philosophy. *The Monist*, 82(2), 253-277.
- Kahneman, D. (2020). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*, (Deniztekin, O. Ç. ve Deniztekin, F. N. Çev), İstanbul Varlık Yayınları, 14. Baskı.
- Kırmızıaltın, E. (2021). *Davranışsal İktisat: Kısa Bir Giriş*, Ankara Heretik Yayınları.
- Lazear, E. P. (2000). Economic Imperialism. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 99-146.
- Levy, N. (2003). Analytic and Continental Philosophy: Explaining the Differences. *Metaphilosophy*, 34(3), 284-304.
- Mahçupyan, E. (1997). *İdeolojiler ve Modernite*, İstanbul Yol Yayınları, 2. Baskı.
- Mahçupyan, E. (2000). *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, İstanbul Patika Yayınları.
- Mahçupyan, E. (2020). *İnsanı Anlamak: Zihinden Zihniyete Kendimizi Tanımanın Bilimsel Zemini*, İstanbul Hayy Kitap.
- Mahçupyan, E. (2021). Etyen Mahçupyan'la İnsanı Anlamak 10: Şirket Kültürü ve Zihniyetler. <https://www.youtube.com/watch?v=BfLr4RiojII>, Erişim Tarihi: 11.10.2024.
- Mirowski, P. (2018). Polanyi vs Hayek?. *Globalizations*, 15(7), 894-910.
- Painter-Morland, M. ve Bos, R. (2011). Introduction: Critical Crossings. Painter- Morland, M. ve Bos, R. (Ed.). *Business Ethics and Continental Philosophy* (1-14), Cambridge Cambridge University Press.
- Reynolds, J. (2010). Problems of Other Minds: Solutions and Dissolutions in Analytic and Continental Philosophy. *Philosophy Compass*, 5(4), 326-335.
- Sayar, A. G. (2007). *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri Ülgener*, İstanbul Ötüken Neşriyat, 2. Baskı.
- Smith, V. (1998). The Two Faces of Adam Smith. *Southern Economic Journal*, 65(1), 1-19.
- Stigler, G. S. (1984). Economics: The Imperial Science?. *The Scandinavian Journal of Economics*, 86(3), 301-313.
- Swedberg, R. (1991). Major Traditions of Economic Sociology. *Annual Review of Sociology*, 17, 251-276.
- Swedberg, R. (2019). *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*, (Aydın C. B. Çev), İstanbul Dergâh Yayınları.
- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R. (2022). *Dürtme* (Günsel E. Çev), İstanbul Pegasus Yayıncılık, 8. Baskı.
- Tura, S. M. (2011). *Madde ve Mana: Rasyonalitenin Kökeni*, İstanbul Metis Yayınları.
- Ülgener, S. (1981). *Zihniyet ve Din*, İstanbul Der Yayınları.
- Ülgener, S. (1991). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul Der Yayınları, 3. Baskı.
- Ülgener, S. (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, İstanbul Der Yayınları.
- Verweij, M. ve Damasio, A. (2024). Economics from a Biological Perspective: The Role of Sociocultural Homeostasis. *Journal of Economic Methodology*, 31(3), 127-144.

Wilson, E. O. (1999). *Consilience: The Unity of Knowledge*, New York Vintage Books.

Yılmaz, E. (2018). Metafizikten Fenomenolojiye: Özne Metafiziğine Heideggerci Eleştiri. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23(45), 1-26.

Yılmaz, F. (2012). İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi. *Sosyoloji Konferansları*, 45(1), 1-17.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Adem LEVENT (%100).

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Adem LEVENT (100%)
